

Kaliningrado sritis – karinė korta Kremliaus strategijose?

Dr. Vilius Ivanauskas, Rytų Europos studijų centro vyr. analitikas,
Vytautas Keršanskas, Rytų Europos studijų centro analitikas

Sovietų Sąjungos subyrėjimas nulėmė specifinę Kaliningrado srities padėtį – atkūrus Baltijos valstybes Kaliningradas buvo atskirtas nuo likusios Rusijos dalies ir virto eksklavu, o Lenkijai ir Lietuvai prisijungus prie Europos Sąjungos Kaliningrado sritis tam tikra prasme tapo ES anklavu. Pastebima, kad tokio pobūdžio dariniai, nepaisant mažos teritorijos ar negausios populiacijos, tarptautiniuose santykiuose dažnai įgauna neproporcingai didelę ir neretai skaldančią reikšmę.

Svarbią karinio forpostą funkciją Kaliningrado sritis atliko Šaltojo karo metu, kai dar nebuvo atskirta nuo pagrindinės Rusijos dalies. Griuvus SSRS ir atsivėrus naujam Vakarų bei Rusijos santykių puslapiui, iškilo klausimas dėl Kaliningrado srities ateities. Geopolitinį regiono neapibrėžtumą visų pirma lemia federalinio Rusijos centro politika srities atžvilgiu. Pirmaisiais Rusijos Federacijos gyvavimo metais centrinė valdžia neturėjo aiškios regioninės politikos, taigi ir Kaliningrado srities raidos vizijos, todėl stiprios decentralizacijos tendencijos lėmė didelį regiono veikėjų savarankiškumą. Ilgainiui Rusija tapo suinteresuota įtraukti Kaliningradą į didžiąją politiką, Maskvoje susiformavo dvi Kaliningrado srities raidos vizijos: 1) ekonomikos reformų bandymų aikštelės; 2) ypatingo strateginio regiono, karinio forpostą.

Šiandien galima apibendrinti, kad Kremliaus užsienio politikos formuotojai įtvirtino būtent pastarąją Kaliningrado srities reikšmę, todėl Lietuvai, kaip ir kitoms regiono valstybėms,

būtent „kietojo“ saugumo aspektai tampa esminiais iššūkiais.

1. Kaliningradas kaip ekonomikos reformų bandymų aikštelė

Kaliningrado srities kaip ekonomikos reformų bandymų aikštelės – susijęs ne tik su srities ar visos Rusijos ekonomikos reformomis, bet ir su ekonominiu ES ir Rusijos bendradarbiavimo skatinimu, stiprinant Kaliningrado srities kaip tranzitinio regiono, ekonominio prekybos centro Baltijos jūros regione formavimą. Dėl savo karinės svarbos Sovietų Sąjungoje, Kaliningrado sritis buvo vienas mažiausiai produktyvių ir diversifikuotų regionų, todėl ekonominis srities restruktūrizavimas buvo būtinas. Reikšmingesnis dėmesys Kaliningradui pradėtas skirti pamažu: tik pripažinus, kad Kaliningradas ilgą laiką bus dotuojamas (t. y. pats savęs neišlaikys), buvo siekiama didinti regiono rentabilumą investuojant į gamybos bei transporto infrastruktūrą, kuriant Specialiąją ekonominę zoną (SEZ) bei siekiant priversti ES dalintis reformoms reikalingais kaštais.

Tačiau Kaliningrade nepajėgta sukurti į eksportą orientuotos SEZ, kurios statusas baigė galioti 2016 m. balandžio 1 d. Nors SEZ buvo orientuota į ekonominių santykių su kaimyninėmis valstybėmis stiprinimą, Maskva iš principo siekė įsisavinti specialiai Kaliningradui bei Baltijos jūros regionui vystyti skirtų ES fondų paramą bei išnaudoti ją Kaliningrado srities ekonominei plėtrai, tuo pačiu pilnai neatveriant Kaliningrado bendradarbiavimui. SEZ neįgyvendino tikslo sukurti ekonomiškai klestintį regioną, o

Kaliningradas išliko sritimi, kurioje yra didžiausia šešėlinė rinka – apie 10 proc. visų gyventojų dirba nelegaliai. Kaliningrado sritis užsienio investuotojams nebuvo patraukli dėl nesaugios Rusijos verslo aplinkos (didelės korupcijos, menkos verslo subjektų teisinės apsaugos, dažnai kintančio teisinio reguliavimo) bei srities specifikos (nuo likusios Rusijos dalies izoliuotos vietos rinkos, dėl to atsiranda didesni gamybos kaštai).

Todėl tiesioginės užsienio investicijos vienam gyventojui 2010 m. siekė tik trečdalį likusiai Rusijos daliai tenkančių investicijų. Dėl Ukrainoje pademonstruotos agresijos Kaliningradas, kaip ir likusi Rusija, patyrė ES ir kitų Vakarų valstybių sankcijas. Kaliningradas nuo ES pritaikytų ekonominių sankcijų nukentėjo netgi labiau nei kiti Rusijos regionai, tačiau centrinė valdžia nesiėmė jokių esminių veiksmų gerinti srities gyventojų ekonominę padėtį, o Kaliningradą ir toliau naudoja kaip geopolitinę kortą.

2. Kaliningradas kaip Rusijos „karinė“ korta

Kaliningrado srities raidą nagrinėję Lietuvos akademikai kone vieningai sutaria, kad Maskva šį savo ekslavą vertina per grėsmės (tiek vidinės, tiek išorinės) prizmę. Galimas dvejobas požiūris į Kaliningrado srities militarizavimą: 1) gausinama dislokuotų karinių dalinių ir kovinės technikos, rengiamos didelio masto, taip pat ir puolamojo pobūdžio, pratybos, siekiant atgrasyti NATO didinti savo gynybinius pajėgumus regione, svarbiausia – atriboti Baltijos valstybes nuo NATO gynybos planų, neturint realių ofenzyvinių tikslų; 2) tai procesas, kuriuo siekiama įgyti absoliutų karinį dominavimą regione mąstant apie galimus puolamuosius veiksmus Baltijos jūros regione. Karas Rytų Ukrainoje parodė, kad Rusijai siekiant savo tikslų per su ja tiesiogiai nesisiejančias struktūras – separatistus, jų veikimo sėkmė smarkiai priklausė nuo konvencinių karinių pajėgų paramos konflikto metu. Rusijai ėmus vykdyti jėgos politiką (angl. power politics) karinis Kaliningrado srities aspektas tampa kertinis, vertinant regiono saugumo ir galimos raidos perspektyvas.

Rusija naudoja turimas spaudimo priemones, taip pat ir Kaliningrado srities kaip karinio forposto kortą, siekdama atgrasyti Aljansą regione dislokuoti gausius karinius vienetus, t. y. neleisti šioms valstybėms tapti pilnai integruotomis NATO narėmis. 2015 m. sausio mėn. Rusijos generalinio štabo viršininkas Valerijus Gerasimovas pareiškė, kad Rusija gerokai sustiprins savo kovinius pajėgumus Kryme, Arktyje ir Kaliningrade, o po metų, 2016 m. sausio mėn., Rusijos sausumos pajėgų vadas Olegas Saliukovas pranešė apie konkrečius veiksmus: artimiausiu metu Rusijos kariuomenė bus sustiprinta centrinėje ir vakarinėje Rusijos dalyje, sukuriant atitinkamai vieną ir tris naujas divizijas. Kaliningrado sritis priklausys Vakarų karinei apygardai, todėl galima tikėtis dar intensyvesnio srities militarizavimo.

Vertinant Rusijos karinių pajėgų išdėstymą regione, NATO turi ribotas galimybes esant reikalui greitai reaguoti, kad apgintų rytines NATO valstybes. Pavyzdžiui, Rusija Vakarų karinėje apygardoje dislokavo Baltijos jūros regione manevro laisvę ribojančius karinius pajėgumus. Tai nuotolinė oro gynybos sistema S-400 bei naikintuvai MiG-31BM. Taip pat 2015 m. pradžioje pratyboms į Kaliningradą buvo atvežtos trumpojo nuotolio balistinės raketos „Iskander-M“. Tai patvirtina ir 2016 m. tyrimų ir analizės organizacijos „RAND“ pateikta ataskaita, kuri rodo, jog Baltijos šalių gynyba yra sudėtingiausias NATO blokui aktualus klausimas. Baltijos šalys nepajėgtų atsilaikyti prieš Rusijos ginkluotę, o Lenkija įstengtų ginti tik savo teritoriją, itin ribotai galėdama padėti Baltijos šalims.

Rusija savo kariniais veiksmais Kaliningrado sritį ruošia atlikti išorinių karinių jėgų regione sulaikymo vaidmenį, o srityje dislokuoti kariniai pajėgumai gali būti panaudoti ne tik konvencinei karybai, bet ir įvairioms mišrioms konvencinėms-hibridinėms operacijoms, pretekstu laikant pačių sukurtą tranzito per Lietuvą problemą.

Maskvos elgesys Kaliningrado srities atžvilgiu parodo, kad ji srities raidą labiausiai vertina atsižvelgdama į karinius regione vykstančius procesus, konkrečiai – pirmiausia NATO plėtrą, paskui – Aljanso veiksmus Baltijos valstybėse ir Lenkijoje. Apibendrinant pastaruoju metu regione besiklostančią padėtį galima teigti, kad Kaliningrado sritis atspindi klasikinę saugumo dilemos situaciją: į Rusijos siekį didinti karinę galią šalia Lietuvos ir Lenkijos šios atsako reikalaujamos didesnio NATO matomumo regione, o tai skatina Maskvą dar labiau militarizuoti sritį, taip susiejant galimą demilitarizaciją su Baltijos valstybių kaip NATO „pilkosios zonos“ išlaikymu.

Kaliningrado sritis išlieka geopolitikos įkaite, jos atsivėrimo galimybės yra minimalios, o esminis srities situaciją lemiantis veiksnys siejasi su „kietojo“ saugumo klausimais.

3. Lietuva ir Kaliningradas

Apibrėžiant Lietuvos ir Kaliningrado srities bendradarbiavimą bei jų santykį galima išskirti du etapus. Pirmasis, prasidėjęs normalizavus tarpvalstybinius Lietuvos ir Rusijos Federacijos santykius, pasižymėjo intensyviu tiesioginiu Lietuvos bendradarbiavimu su Kaliningrado sritimi. Tai daugiausia lėmė regionalizacijos tendencijos Rusijoje B. Jelcino valdymo laikotarpiu, kai Lietuva turėjo galimybę plėtoti dvišalius santykius tiesiogiai, o ne per Maskvą. Iki 1998 m. su Kaliningrado sritimi buvo baigtos derybos dėl 15 projektų aplinkosaugos, transporto, švietimo, kultūros ir kitose srityse. 1999–2000 m. buvo įsteigta įvairių dvišalio bendradarbiavimo platformų (nevyriausybinių organizacijų ir akademikų asociacija, Lietuvos Respublikos ir Kaliningrado srities bendradarbiavimo taryba, tarpparlamentinis forumas, „Nidos iniciatyva“).

Lietuva vadovavosi prielaida, jog intensyvus bendradarbiavimas su Kaliningrado sritimi gali padėti jam tapti bandomuoju projektu platesnėje ES ir Rusijos darbotvarkėje, formuojamu pagal Lietuvos interesus atitinkančią kryptį. Tai atsispindėjo ir 2002 m. priimtoje Nacionalinio saugumo strategijoje, kur tarp svarbiausių

saugumo aplinkos priemonių įvardijamas ir politinis, socialinis, ekonominis bei ekologinis stabilumas Kaliningrado srityje, taip pat „geros kaimynystės ir ekonominės, prekybinės bei kultūrinės partnerystės santykių palaikymas, srities ekonominio išsivystymo atsilikimo ir gyvenimo lygio atsilikimo nuo kaimyninių valstybių, ypač šioms stojant į ES, mažinimas“.

Antrasis etapas prasidėjo intensyviu derybų dėl narystės ES laikotarpiu (2000–2004 m.), Lietuva aktyviai dalyvavo nubrėžiant tranzito tarp Kaliningrado srities ir likusios Rusijos dalies programos gaires ir parengiant įgyvendinimo priemones. Antra, Lietuva kritiškai vertino galimybes plėsti supaprastinto vizų režimo sąlygas su Kaliningradu ir oponavo ES bei Rusijai šiuo klausimu. Trečia, Lietuva siekė atsiverti tiesioginiam ekonominiam („2K“ projektas) ir kultūriniam bendradarbiavimui su Kaliningradu, palaikė srities tikslus modernizuotis, tačiau vengė platesnių dvišalių įsipareigojimų su Rusija. Lietuvos narystės ES išvakarėse inicijuotas „2K“ projektas, kurio tikslas buvo susieti Klaipėdos ir Kaliningrado uostus bei tapti pagrindiniais krovinių gabenimo iš Vakarų į Rytus ir atvirkščiai punktais, atspindėjo nuotaikas glaudinti bendradarbiavimą su Rusija mažosios politikos srityje.

Tačiau ir ši iniciatyva susidūrė su nevienareikšmiu vertinimu: Lietuvos politikai kėlė klausimus dėl projekto grėsmės nacionaliniam saugumui. Idėja, kad Kaliningradas galėtų būti platforma į Rusijos ar Rytų rinkas, nebuvo pilnai realizuota, bet vyravo praktiškai visą laikotarpį nuo Lietuvos įstojimo į ES iki Ukrainos krizės 2014 metais. Pavyzdžiui, tą idėją nuolat kėlė verslininkai, ypač 2012 m., kuomet buvo tikėtasi, jog Lietuva, kaip ir Lenkija, sieks įgyvendinti vietinį sienos režimą.

Lietuva taip pat nuolat palaikė idėjas, kurios intensyvintų kultūrinius ir žmogiškuosius ryšius su Kaliningradu, ypač prisidedant prie su lietuvininkų ar prūsų kultūra susijusio istorinio paveldo puoselėjimo. Nepaisant gerokai pablogėjusių dvišalių Lietuvos ir Rusijos santykių, bendradarbiavimas mokslo ar kultūros

srityse tarp Kaliningrado srities ir atskirų savivaldybių išlieka gana intensyvus. Pavyzdžiui, 2005 m. pradėta „trijų K“ iniciatyva – kultūrinė partnerystė tarp Klaipėdos ir Kaliningrado miestų – šiandien tęsiama atnaujinus šių miestų partnerystės sutartį.

Lietuvą kurį laiką buvo linkusi žengti ES ir Rusijos plėtojamos strateginės partnerystės kryptimi, kartu su Lenkija ieškoti artimesnės kaimynystės scenarijų, ypač ekonominio ir kultūrinio bendradarbiavimo bei bendradarbiavimo tarp sienų klausimais, tačiau išlikti atsargi „kietojo“ saugumo klausimais. Galima matyti, jog 2012 m. lūžis įvyko ne tik Rusijos politikoje – į prezidento postą sugrįžo V. Putinas, šalyje imta stiprinti Rusijos imperijos siekius ir ideologiją, o Kaliningradas buvo vis labiau įtraukiamas į „kietojo“ saugumo darbotvarkę, – bet ir Lietuvos vertinime, jog vietinio sienos režimo (kurį įgyvendino Lenkija) klausimas sudėtingėjančių santykių su Rusija fone atneša daugiau rizikos nei galimybių.

Todėl megzti pozityvią darbotvarkę, ypač bandant pradėti dialogą Kaliningrado sričiai ir Lietuvai arba Rusijai ir Lietuvai, esamame kontekste tapo sudėtinga, taip pat yra stokojama prielaidų, kad Kaliningrado sritis labiau atsivers (dėl valdžios centralizacijos ir dėl mažosios bei didžiosios politikos klausimų vertinimo per grėsmės prizmę). Visgi tarpininkaujant ES (pvz., per įvairias programas) atskiros bendradarbiavimo „salos“ gali ir turi būti išlaikytos (pvz., sienų saugumas, modernizacija, kultūriniai ryšiai, turizmas, istorinis paveldas). Tačiau ES lūkesčiai paveikti anklavą turi būti nukelti į ateitį, o Lietuva gali atsisakyti ilgą laiką puoselėtos iliuzijos matyti Kaliningradą kaip efektyvų trampliną į Rusiją ir kitas Rytų rinkas.